

УДК 37.013.42:343.541-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.2>

Людмила ГОРОБЧУК

аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

Бібліографічний опис статті: Горобчук, Л. (2023). Сексуальне насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 12–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.2>

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема сексуального насильства над дітьми стосується кожного громадянина України. Існування даної проблеми наразі визнано українським суспільством, багато фахівців стверджують про необхідність здійснення комплексу послідовних заходів щодо удосконалення системи попередження, виявлення та подолання цього явища. Багатома вченими досліджені та описані причини сексуального насильства над дітьми, але мало хто пов'язує дані фактори з відсутністю у людей знань з тематики сексуальної освіти.

Дана стаття описує дослідження, які стосуються сексуального насильства над дітьми та сексуальної освіти. Зокрема, це Всеукраїнське дослідження «Громадська думка з питань насильства стосовно дітей», що проводилось Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення проєкту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» за фінансування Уряду Норвегії; дослідження про обізнаність та ставлення батьків і вчителів до комплексної сексуальної освіти у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та за підтримки Міністерства освіти та науки України; дослідження щодо проблеми сексуального насильства над дітьми та їхньої сексуальної експлуатації в Інтернеті, яке провела Міжнародна благодійна організація «Служба порятунку дітей» з ініціативи уповноваженого Президента України з прав дитини Миколи Кулеби.

Завдяки цим дослідженням можна прослідкувати зв'язок між причинами виникнення сексуального насильства над дітьми та необізнаністю злочинців у тому, що дитина – це повноцінна особистість. Дитина має права, особисті кордони та право на прояв своїх емоцій – теми, які входять до курсу комплексної сексуальної освіти.

Для розкриття сутності сексуального насильства над дітьми в статті схарактеризовані причини виникнення цієї проблеми і їх вплив на дитину.

Сексуальне насильство має далекосяжні наслідки для дітей. Вони можуть виявлятися у психологічних проблемах, втраті довіри до дорослих, соціальній ізоляції, проблемах з адаптацією в суспільстві та інших негативних наслідках, які впливають на якість їхнього життя.

Отже, потрібно вже сьогодні впроваджувати в закладах загальної середньої освіти комплексну сексуальну освіту, яка відіграватиме ключову роль у запобіганні цього явища та забезпеченні безпеки та добробуту дітей у сучасному суспільстві.

Ключові слова: діти, сексуальне насильство, соціальна робота, сексуальна освіта.

Liudmyla HOROBCHUK

Postgraduate student of the Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of the Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Blvd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

To cite this article: Horobchuk, L. (2023). Seksualne nasylstvo nad ditmy yak sotsialno-pedahohichna problema [Sexual violence against children as a socio-pedagogical problem]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 12–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.2>

SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

The problem of sexual violence against children concerns every citizen of Ukraine. The existence of this problem is currently acknowledged by Ukrainian society, and many experts advocate for the necessity of implementing a series

of consistent measures to improve the prevention, detection, and overcoming of this phenomenon. While many researchers have studied and described the causes of sexual violence against children, few connect these factors with people's lack of knowledge in the field of sexual education.

This article describes research related to sexual violence against children and sexual education. Specifically, it includes the All-Ukrainian study "Public Opinion on Violence against Children," conducted by the Kyiv International Institute of Sociology on the request of the Council of Europe's project "Strengthening and Protecting Children's Rights in Ukraine," funded by the Government of Norway; a study on parental and teaching awareness and attitudes towards comprehensive sexual education in partnership with the Research Agency Info Sapiens, commissioned by the United Nations Population Fund (UNFPA) and supported by the Ministry of Education and Science of Ukraine; and a study on the issue of sexual violence against children and their sexual exploitation on the Internet, conducted by the International charitable organization "Child Rescue Service" on the initiative of the Authorized Representative of the President of Ukraine on the Rights of the Child, Mykola Kuleba.

These studies enable the tracing of a connection between the causes of sexual violence against children and the offenders' ignorance that a child is a full-fledged individual. A child has rights, personal boundaries, and the right to express their emotions – topics that are part of a comprehensive sexual education course.

To reveal the essence of sexual violence against children, the article characterizes the causes of this problem and their impact on the child.

Sexual violence has far-reaching consequences for children. They can manifest in psychological issues, loss of trust in adults, social isolation, adaptation problems in society, and other negative outcomes that affect the quality of their lives.

Therefore, it is necessary to introduce comprehensive sexual education in general secondary education institutions today, which will play a key role in preventing this phenomenon and ensuring the safety and well-being of children in modern society.

Key words: children, sexual violence, social work, sex education.

Постановка проблеми. Проблема сексуального насильства над дітьми завжди була актуальною, а сьогодні стала наболілою і злободенною. Україна входить в трійку світових виробників порно за участю дітей. Щороку реєструють близько 400 випадків злочинів проти дитячої сексуальності – констатує Центр гідності дитини Українського католицького університету (Дослідження, 2021).

З січня по серпень 2023 року згідно даних Офісу Генерального прокурора України офіційно зареєстровано 278 випадків зґвалтування, з них 200 – розбещення неповнолітніх (Проект, 2022).

Сексуальне насильство над дітьми у мирний час було проблемою, яку приховували, а на сьогодні, це стало ще й болючою темою. З кожною звісткою про звільнені території, на жаль, стає відомо про нові випадки сексуального насильства російських окупантів над українками та українцями, в тому числі над дітьми.

Ускладнює проблему й те, що в українському суспільстві тема сексуального насильства була і лишається табуованою. Навіть в мирні часи постраждалі нечасто повідомляють про випадки сексуального насильства і зрідка звертаються за допомогою. Стигматизація, осуд, недовіра, страх, відсутність підтримки – часто стримують від повідомлення про злочин.

В Україні проводились кілька досліджень щодо сексуального насильства та сексуальної освіти. Серед них:

– Опитування громадської думки з питань насильства стосовно дітей (КМІС, 2015) (Дослідження, 2015);

– Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти (Cedos, 2020) (Дослідження, 2020);

– Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні (МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві із Уповноваженим Президента України з прав дитини, 2021) (Дослідження, 2021).

Враховуючи все вищесказане проблема сексуального насильства над дітьми напряму пов'язана із сексуальною освітою, про що ми поговоримо детальніше в основному викладі матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сексуальне насильство як проблему, причини і форми жорстокого ставлення до дітей у своїх працях піднімали такі вчені, як К. Нагорна, О. Стадниченко, В. Філіпович; соціально-педагогічні умови, питання профілактики та запобігання домашньому насильству опрацьовували Д. Авраменко, Т. Журавель, К. Кальницька, Ю. Кальницька; соціально-психологічну роботу з жертвами домашнього та сексуального насильства досліджували Ю. Бридка, А. Ковтун, Ю. Литвинчук, М. Лещенко; теоретичні засади проблеми насильницької поведінки щодо дітей розглядали у своїх працях І. Зверева, А. Капська, Н. Максимова; природу та наслідки

насильства розкривали у своїх працях Т. Сафонова, Е. Цимбал; діяльність неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно дітей описали у своїй статті Т. Спіріна та О. Швед (Спіріна, Швед, 2023); аспекти правового характеру щодо сексуального насильства над неповнолітніми підіймали С. Романцова, В. Суп.

Мета: розкриття сутності сексуального насильства над дітьми як соціально-педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сексуальне насильство над дитиною – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності (Закон України, 2023).

Сексуальне насильство включає статеві зносини (вагінальний, оральний і анальний контакт), взаємну мастурбацію, інші маніпуляції зі статевими органами, залучення дитини до комерційного сексу та порнобізнесу тощо. Виділяють контактний і неконтактний спосіб сексуального насильства щодо дітей.

Щоб зрозуміти сутність сексуального насильства над дітьми, давайте розберемо причини виникнення цієї проблеми.

Науковці розглядають декілька причин цього явища.

Зокрема Т. Журавель описує наступні причини. Однією із таких є високий рівень терпимості до жорстокого поводження з дитиною у суспільстві. Сьогодні, на жаль, фізичні покарання дитини є поширеною і природною формою виховання і не розглядаються як насильство. Різниця лише у періодичності та частоті застосування (Журавель, 2013).

В українському законодавстві чітко прописано право дітей на захист від усіх форм насильства і гарантується статтями 28, 52 Конституції України відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню і покаранню, а будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (Конституція України, стаття 28, 52).

Але батьки, які самі виховувались більшою частиною в жорстких авторитарних умовах, не вбачають нічого страшного в тому, щоб інколи зняти штани і дати ляпаса, принизити та обізвати.

Батьківство у ранньому віці або в неусвідомленому віці також є причиною домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Не маючи належних знань з виховання дітей молоді батьки вирішують проблеми шляхом побиття та образ, не сприймають серйозно потреби дітей, висміюють та ображають, не усвідомлюючи, якої шкоди наносять своїм дітям – відзначають Т. Спіріна та А. Цвігун (Спіріна, Цвігун, 2023).

Наступна причина – демонстрування насильства у засобах масової інформації – мультфільми, фільми, передачі, які провокують насильство та прийнятну поведінку щодо насильства.

Також, причиною сексуального насильства є недостатнє розуміння суспільством даного явища як соціальної проблеми. Хоч законом і визначені критерії сексуального насильства але не завжди легко визначити які форми контакту між дитиною і дорослим, крім статевого акту, підлягають юридичній забороні, у яких випадках сексуальна стимуляція дитини може розглядатися як прояв батьківської любові, а в яких – звабленням.

Науковці визначають окрему причину виникнення сексуального насильства щодо дитини в сім'ї з боку батьків або людей, які їх замінюють. І найчастіше вона пов'язана з:

– *Психологічними особливостями батьків.* Ризик насильства зростає, якщо у батьків спостерігаються такі психологічні характеристики, як ригідність, домінування, тривожність, низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, агресивність, замкнутість.

– *Низький рівень соціальних навичок.* Відсутнє вміння вести переговори, вирішувати конфлікти, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство в сім'ї ретельно приховується і не обговорюється відкрито.

– *Алкоголезалежність та наркозалежність батьків* і, як наслідок, психологічні проблеми й афективні порушення: агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, послаблений конт-

роль над своєю поведінкою (Малієнко, Цюман, 2011).

У цьому аспекті варто відзначити вплив сім'ї на дитину, що зазнала сексуального насильства. Саме про важливу роль, яку можуть відігравати члени родини на дитину після виявлення сексуального насильства, пишуть у своїй статті К. Воррінгтон, Х. Беккет, Д. Олнок та К. Соарес. У своєму дослідженні вони показують до чого призводить дана проблема і які її наслідки як для членів родини, так і для самих дітей. Автори говорять про певний рівень втрат, що є майже неминучим після виявлення насильства, скоєного кимось у сімейному оточенні дитини, про певні негативні порушення сімейного життя. Також про страхи дитини щодо змінення ставлення до неї та її сприйняття загалом (Warrington, Beckett, Allnock, Soares, 2023).

Суп Владислав у своїй статті щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх відзначає, що вид даного злочину має урбаністський характер, оскільки кількість зареєстрованих випадків сексуального насильства у містах у разі переважає їх кількість у сільській місцевості. Вчений пояснює це тим, що люди в селах відзначаються високим рівнем релігійності та сімейних цінностей. Тому, одним з напрямків профілактики такого виду кримінальних правопорушень є формування відповідного рівня правової свідомості та культури, які не сумісні з сексуальним насильством щодо дітей (Суп, 2021).

Ще однією важливою причиною є низька правова грамотність населення. Суспільство недостатньо поінформоване про права та захист дитини, що закріплені у чинних законодавчих актах і Конвенції про права дитини.

В нашій культурі, на жаль, існує взаємозв'язок між насильницькими формами поведінки й уявленнями про мужність, які формують у чоловіків установку на панування над іншими людьми (жінкою, дитиною). Реалізацію цього прагнення за допомогою насильства визнають здебільшого справедливою та обґрунтованою. Така ситуація може бути причиною успадкування моделі жорстокого поводження з дітьми в сім'ї з боку чоловіків, а також поширення в суспільстві уявлень про методи виховання.

Дослідницька агенція FAMA у співпраці з Центром гідності дитини Українського като-

лицького університету у 2021 році дослідили уявлення суспільства щодо сексуальної безпеки, особистий досвід респондента, його поведінку у випадку підозри про розбещення дитини та ставлення респондентів до впровадження сексуальної освіти в Україні як один із механізмів захисту.

Згідно з уявленнями учасників дослідження жертвами сексуального насильства є діти у віці від 9 до 17 років (41%). Щодо того, хто чинить насильство, респонденти відповіли наступне: переважно незнайомці (62%), некровні родичі (41%), друзі / однокласники (33%) або інші знайомі (32%).

Згідно зі свідченнями учасників дослідження, близько 4% з них стали жертвами зґвалтування в дитинстві, 23% – жертвами сексуального насильства та/або домагань (в тому числі зґвалтування). Близько 40% серед тих, хто зазнав сексуального насильства чи домагань у дитинстві, розповідали про ситуацію кому-небудь, близько 43% – ні; 17% – не дали відповіді на уточнююче питання.

Відповідальними за попередження сексуального насильства щодо дітей учасники опитування називають у першу чергу – батьків дитини (92%), далі – педагогів (52%), а також шкільних психологів/соціальних педагогів (34%) та правоохоронні органи (52%).

В даному дослідженні говориться про те, що більшою мірою українці розуміють важливість сексуальної освіти для дітей. 46% респондентів вважають її необхідно починати ще до 8 років, 80% – у віці 9-13 років, 92% – після 14 років. Серед респондентів, у яких є діти, більше прихильників системної та ранньої сексуальної освіти, аніж серед тих, у кого дітей немає. Водночас відповідальними за сексуальну освіту учасники дослідження визнають батьків (93%) (Дослідження, 2021).

Важливим і актуальним є дослідження про обізнаність та ставлення батьків і вчителів до комплексної сексуальної освіти, що провів Cedos у грудні 2019 – червні 2020 року у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та за підтримки Міністерства освіти та науки України. Воно також показало, що більшість батьків і вчителів за впровадження в школах комплексної сексуальної освіти. Як батьки, так і вчителі у своїй

більшості вважають, що можуть говорити з дітьми на теми сексуальної освіти, проте і ті, і інші мають щодо цього багато стереотипів. Наприклад, 29% батьків вважають, що молоді люди, які мали кілька статевих партнерів/ок, є розбещеними, 27% – що мати статеві стосунки до шлюбу соромно.

Зокрема, 62% опитаних вчителів/ок переконані, що дівчата, які носять короткий одяг та макіяж, цим спонукають хлопців до активних залицянь, що аборти мають бути заборонені в Україні – 33%, негетеросексуальна орієнтація потребує лікування – 36%, а діти з ВІЛ не мають вчитися разом з іншими дітьми – 19% (Дослідження, 2020).

Статеве виховання починається в ранньому дитинстві і прогресує в підлітковому та дорослому віці. У Стандартах сексуальної освіти в Європі концепція комплексної сексуальної освіти визначається таким чином: вивчення когнітивних, емоційних, соціальних, інтерактивних та фізичних аспектів сексуальності. Комплексна сексуальна освіта спрямована на підтримку та захист статевого розвитку. Вона поступово озброює та розширює можливості дітей і молодих людей інформацією, навичками та позитивними цінностями, щоб зрозуміти та насолоджуватися своєю сексуальністю, мати безпечні та повноцінні стосунки та брати на себе відповідальність за своє власне та сексуальне здоров'я та благополуччя інших людей (European Expert Group, 2016).

Сексуальна освіта – є складовою здорового способу життя та впливає на реалізацію підлітками потенціалу власного здоров'я та їх розвиток в контексті загальнолюдських цінностей, спостереження за власним здоров'ям, зміцнення й охорону здоров'я протягом життя (Даниленко, Спіріна, 2023).

Висновки. Сексуальне насильство щодо дітей відбувається з боку дорослих, які мають

особливі психологічні характеристики, низький рівень соціальних навичок, мають залежність від алкоголю чи наркотичних речовин. Також суспільство, що не має у своїй свідомості чіткої оцінки фізичних покарань, яке демонструє насильство у засобах масової інформації, де існує відсутність ефективної превентивної політики держави та є недостатнє розуміння насильства як соціально-педагогічної проблеми – буде суспільством, у якому дана проблема буде актуальною ще довготривалий термін.

Для того, щоб вирішити дану проблему необхідно вводити у навчальний процес комплексну сексуальну освіту, також паралельно навчати педагогів та батьків.

Освітня програма комплексної сексуальної освіти в закладах загальної середньої освіти повинна бути адаптована до віку слухача та включати не лише огляд анатомічних відмінностей між хлопчиками та дівчатками та, власне, репродуктивну функцію організму, але й теми, пов'язані із прийняттям себе та своєї сексуальності, гендерної рівності, протидію насильству, знання особистих кордонів та кордонів іншої людини, безпеки в Інтернеті тощо.

Для проведення даних занять мають бути навчені фахівці або запрошені спеціалісти, які легко можуть комунікувати з дітьми на різні теми. Також батькам потрібно запропонувати проходити додаткові заняття з сексуальної освіти, зокрема для проведення бесід з дитиною дома.

Актуальним завданням нині є підвищення обізнаності громадськості щодо проблеми сексуального насильства над дітьми, виявлення випадків насильства, їх попередження та допомоги дітям, які постраждали від сексуального насильства. Тільки спільними зусиллями можна подолати проблему сексуального насильства щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту : проект / Центр гідності дитини. 2021. 21 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Zvit_Seksualne-nasyllya_2021.pdf (дата звернення: 29.10.2023).
2. Проект «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні» – Фаза III. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/combating-violence-against-children-in-ukraine-phase-ii> (дата звернення: 29.10.2023).
3. Результати опитування громадської думки з питань насильства стосовно дітей (грудень 2014 – травень 2015) / КМІС. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%206%2028.05.pdf (дата звернення: 29.10.2023).

4. Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. *Cedos*. 2020. URL: <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlennia-vchytelskoi-spilnoty-i-batktiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми. *Благополуччя дітей*. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinski-diti-mayut-buti-poinformovani-pro-riziki-seksualn-66977> (дата звернення: 29.10.2023).
6. Швед О., Спіріна Т. Роль міжнародних та українських неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно дітей. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 144–151. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>
7. Кримінальний Кодекс України : Закон України, документ № 2341-III, чинний, поточна редакція від 05.10.2023. *База даних "Законодавство України"*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
8. Журавель Т.В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. Безпалько О. В., Зверева І. Д., Веретенко Т. Г. Київ 2013. 209 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5125/1/T_Zhuravel_SPRPND_KSP&SR_IL.pdf (дата звернення: 29.10.2023).
9. Конституція України. Розділ Права, свободи та Обов'язки людини і громадянина. *Офіс Президента*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 29.10.2023).
10. Спіріна Т., Цвігун А. Домашнє насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.23>
11. Цюман Т. П., Малієнко Ю. М. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посіб. Київ : Пономаренко Я.М. 2011. 76 с. URL: <https://childfund.org.ua/publikatsii/seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-prichini-naslidki-profilaktika> (дата звернення: 29.10.2023).
12. Warrington C., Beckett H., Allnock D., Soares C. Children's perspectives on family members' needs and support after child sexual abuse. *Children and Youth Services Review*. 2023. Vol. 149. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.106925>
13. Суп В. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх та малолітніх: окремі аспекти визначення правової природи та напрямків профілактики. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2021. С. 230-235. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17612/%D0%A1%D1%83%D0%BF%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 29.10.2023).
14. European Expert Group on Sexuality Education. Sexuality education – what is it? *Sex Education*. 2016. Vol. 16(4). P. 427-431. <https://doi.org/10.1080/14681811.2015.1100599>
15. Спіріна Т., Даниленко А. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 104–109. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>

REFERENCES:

1. Tsentr hidnosti dytyny. (2021). *Seksualne nasyllia v Ukraini: vid usvidomlennia do zahystu : proiekt [Sexual violence in Ukraine: from awareness to prevention]*. 2021. 21 s. Retrieved from https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Zvit_Seksualne-nasyllia_2021.pdf [in Ukrainian].
2. Ofis Rady Yevropy v Ukraini. (n. d.). *Proekt «Borotba z nasyilstvom shchodo ditei v Ukraini» – Faza III [The project "Combating violence against children in Ukraine" – Phase III]*. Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/combating-violence-against-children-in-ukraine-phase-ii> [in Ukrainian].
3. KMIS. (2014-2015). *Rezultaty opytuvannia hromadskoi dumky z pytan nasyilstva stosovno ditei (hruden 2014 – traven 2015) [Results of a public opinion poll on violence against children (December 2014 – May 2015)]*. Retrieved from https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%206%2028.05.pdf [in Ukrainian].
4. Cedos. (2020). *Obiznanist ta stavlennia vchytelskoi spilnoty i batktiv do kompleksnoi seksualnoi osvity [Awareness and attitude of the teaching community and parents to comprehensive sexual education]*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlennia-vchytelskoi-spilnoty-i-batktiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/> [in Ukrainian].
5. Blahopoluchchia ditei. (2021). *Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu sprav, poviazanykh z seksualnym nasyilstvom shchodo dytyny, zokrema onlain, ta torhivleiu ditmy [Features of the investigation and trial of cases related to child sexual abuse, including online, and child trafficking]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinski-diti-mayut-buti-poinformovani-pro-riziki-seksualn-66977> [in Ukrainian].
6. Shved, O., & Spirina, T. (2023). Rol mizhnarodnykh ta ukrainskykh neuriadovykh orhanizatsii u protydii seksualnomu nasyilstvu stosovno ditei [The role of international and Ukrainian non-governmental organizations in combating sexual violence against children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 144–151. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2023, October 5). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" – Database "Legislation of Ukraine"*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

8. Zhuravel T.V. Sotsialno-pedahohichna robota z profilaktyky nasylstva shchodo ditei / T. V. Zhuravel // Sotsialna pedahohika : navch. posibnyk / Za zah. red. O. V. Bezpalko; Avt.-kol. Bezpalko O. V., Zvierieva I. D., Veretenko T. H. Kyiv 2013.

9. Ofis Prezydenta. (n. d.). *Konstytutsiia Ukrainy. Rozdil: Prava, svobody ta Oboviazky liudyny i hromadianyna [Constitution of Ukraine. Section: Rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> [in Ukrainian].

10. Spirina, T., & Tsvihun, A. (2023). Domashnie nasylstvo nad ditmy yak sotsialno-pedahohichna problema [Domestic violence against children as a socio-pedagogical problem]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.23> [in Ukrainian].

11. Tsiuman, T. P., & Maliienko, Yu. M. (2011). *Seksualne nasylstvo nad ditmy: prychny, naslidky, profilaktyka: inform.-metod. posib. [Sexual violence against]*. Kyiv : Ponomarenko Ya.M. Retrieved from <https://childfund.org.ua/publikatsii/seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-prichini-naslidki-profilaktika> [in Ukrainian].

12. Warrington, C., Beckett, H., Allnock, D., & Soares, C. (2023). Children's perspectives on family members' needs and support after child sexual abuse. *Children and Youth Services Review*, 149. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2023.1069>

13. Sup, V. (2021). Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti nepovnolitnikh ta malolitnikh: okremi aspekty vyznachennia pravovoi pryrody ta napriamkiv profilaktyky [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of minors: certain aspects of determining the legal nature and directions of prevention]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – Latest criminal legal studies*. S. 230-235. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17612/%D0%A1%D1%83%D0%BF%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

14. European Expert Group on Sexuality Education. (2016). Sexuality education – what is it? *Sex Education*, 16(4), 427-431. <https://doi.org/10.1080/14681811.2015.1100599>

15. Spirina, T., & Danylenko, A. (2023). Seksualna osvita yak skladova zdorovoho sposobu zhyttia pidlitkiv [Sexual education as a component of a healthy lifestyle for teenagers]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 104–109. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>